

Zemský archiv v Opavě je třetím nejstarším a také třetím největším státním archivem v České republice. Plní funkci státního oblastního archivu pro území bývalého Severomoravského kraje, současně je však také historickým zemským archivem pro bývalé vévodství slezské. Tato skutečnost se významně odráží jak ve skladbě dokumentů v archivu uložených, tak i ve vlastní organizaci instituce, tvořené centrálou v Opavě a pobočkou v Olomouci. Od roku 2002 jsou organizačními články archivu také všechny státní okresní archivy na teritoriu Moravskoslezského a Olomouckého kraje. Zemský archiv dále metodicky řídí Archiv města Ostravy a další akreditované archivy zřízené v uvedených dvou krajích.

Kořeny Zemského archivu v Opavě sahají až do počátku 14. století, do doby konstituování samostatného opavského knížectví v čele s levobočnou linií rodu Přemyslovců. S ní je také spjat počátek kmenového fondu Slezský stavovský archiv, jehož řadu listin zahajují „zakládací“ privilegia knížectví z roku 1318. Součástí fondu jsou vedle značného počtu listin soubory zemských desk a dalších stavovských rukopisů opavského, krnovského a částečně i těšínského knížectví. K nejstarším fondům náležejí též listiny a další písemnosti slezských klášterů, zrušených za josefinských reforem. Rozdělení Slezska v roce 1742 vymezilo sběrnou oblast archivu na teritorium bývalého rakouského Slezska, přičemž k nejcennějším fondům z této doby patří registratura Královského úřadu v Opavě a zvláště pak elaboráty slezských katastrů, počínající katastrem karolinským ze 20. let 18. století. Politickou správu a samosprávu Slezska po roce 1850 reprezentují především rozsáhlé fondy zemské vlády, zemského sněmu a zemského výboru. Se zrušením samostatných zemědělsko-lesnických archivů se v 50. letech 20. století dostaly do archivu také četné fondy velkostatků a rodinných archivů, mezi nimiž přední místa zaujímají Těšínská komora, Komorní ředitelství statků v Bratislavském biskupství na Jánském Vrchu a místodržitelství řádu německých rytířů v Bruntále. Velmi využívaným fondem je rodinný archiv knížat Lichnovských, zvláště písemná pozůstalost kněžny Mechtildy, známé německé spisovatelky, která v 1. polovině 20. století udržovala kontakty s širokým literárním světem. Zastoupeny jsou též historické archivy hospodářských podniků s písemnostmi od poloviny 19. století. Poválečnou dobu reprezentují zvláště fondy Moravskoslezský zemský národní výbor – expozitura v Ostravě, Severomoravský krajský národní výbor, Severomoravský krajský výbor KSČ a celá škála dalších správních, soudních, společenských i hospodářských fondů krajského charakteru. Úřední písemnosti doplňuje množství osobních fondů historiků, politiků i hospodářských činitelů Slezska, jakými byli např. Vincenc

Prasek, Josef Zukal, Josef Koždoň či František Zíka. Významné jsou také archivní sbírky a mezi nimi především sbírka církevních a státních matrik s nejstarším svazkem založeným v roce 1571. Archiv spravuje též sbírky map a plánů, katastrálních map, typářů a odlitků pečetí apod.

Zemský archiv v Opavě udržuje četné kontakty s vysokými školami a vědeckými institucemi v České republice i v zahraničí. Spolu s polskými i německými kolegy je zapojen do řady výzkumných projektů především k dějinám Slezska.

Rozsáhlou odbornou archivní knihovnu hojně využívají studenti univerzit v Opavě a v Ostravě. Archiv vydává v intervalech bibliografii historicko-vlastivědné literatury severní Moravy a Slezska, tiskem pravidelně vycházejí též některé inventáře a katalogy k významnějším fondům.

V Opavě, stejně jako na pobočce v Olomouci, pracuje restaurátorská dílna pečující o ochranu archivního bohatství. Na této činnosti se podílí také opavské reprografické pracoviště, jehož služeb využívají velkou měrou také badatelé.

Historie a současnost archivu

Zemský archiv v Opavě je třetím nejstarším státním archivem v České republice. Jeho kořeny sahají až do začátku 14. století, do doby konstituování samostatného opavského knížectví v čele s levobočnou linií královského rodu Přemyslovců. S ní je také spjat počátek kmenového fondu Slezský stavovský archiv, jehož řadu listin zahajují „zakládací“ privilegia knížectví. Četné zprávy ze 16. a 17. století dokumentují péči o zemské knihy a privilegia, které byly tehdy uloženy v opavském minoritském klášteře, kde se také nacházela stavovská sněmovna. Po zakoupení budovy zrušené jezuitské koleje v roce 1800 byl archiv postupně přestěhován do nového zemského domu, kde zaujal několik místností. Obsahově byl rozhojněn o písemnosti správních úřadů rakouské části Slezska, která byla vytvořena v roce 1742 ze zbytku slezského území po prohrané válce s Pruskem.

Pokusy o odborné uspořádání archivu lze sledovat od poloviny 19. století, kdy se touto činností krátce zaobíral berní úředník Franz Tiller (1810-1856). Ten také vytvořil cennou sbírku opisů listin k dějinám Slezska, zakoupenou po jeho smrti pro archiv. Ve 2. polovině 19. století se o slezské archiválie zajímali zvláště vládní úředník Leopold Svoboda (1823-1881) a středoškolští učitelé Jan Lepař (1827-1902), Franz Kopetzky (1843- 1869), Vincenc Prasek (1843-1912) a Franz Kürschner (1840-1882) a Josef Zukal (1841-1929). Dr. Franz Kürschner, pozdější ředitel archivu ministerstva financí ve Vídni, připravil z pozůstalosti Franze Kopetzkyho k vydání dodnes využívaný registář listin k dějinám opavského knížectví do roku 1464. Byl starším bratrem opavského gymnazijního profesora dr. Gottlieba Kürschnera (1847-1928), který byl v roce 1880 jmenován zemským konzervátorem pro písemné památky Slezska. Ten v 80. a 90. letech 19. století uspořádal listiny zemského archivu a postaral se o jejich nové, bezpečné uložení. Když na přelomu století odešel jako pedagog do výslužby, schválil slezský zemský sněm 19.6.1901 jeho ustanovení zemským archivářem.

Od roku 1901 se odvíjejí dějiny opavského zemského archivu jako odborně spravovaného zařízení, i když o regulérním zemském ústavu lze hovořit až od roku 1927. To již stál v čele archivu po Kürschnerově odchodu v roce 1920 profesor českého gymnázia v Opavě Václav Hauer (1860-1942). Ten byl stejně jako jeho předchůdce pouze smluvním úředníkem, kterému pomáhala jedna pomocná kancelářská síla. V roce 1927 byl personální stav archivu rozšířen o prvního odborně vzdělaného archiváře, dr. Leopolda Peřicha (1901-1974). Po administrativní reformě v roce 1928, v rámci níž bylo Slezsko spojeno s Moravou, se podařilo obhájit existenci samostatného slezského zemského archivu, jemuž byly v roce 1933 slavnostně svěřeny do péče staré zemské desky opavského a krnovského knížectví. V roce 1935 převzal vedení archivu Peřich a setrval v této funkci až do mnichovské krize.

Specifickou kapitolu dějin archivu tvoří období let 1938 – 1945, kdy byl dosavadní zemský archiv přetvořen v Říšský archiv pro opavský vládní obvod. V jeho čele stál po celou dobu bývalý vídeňský archivář dr. Walther Latzke (1904-1991). Poněvadž budova zemského domu se stala sídlem vládního prezidenta, archiv byl přesunut do adaptovaných prostor opavského minoritského kláštera.

Podstatně se zvýšil počet pracovníků, jejichž řady rozšířil například arcibiskupský archivář z Javorníka dr. Rudolf Fitz (1905-1989) či Latzkeho kolega z Vídně dr. Wilhelm Kraus (1900-1978). Ten také od roku 1942 ředitele zastupoval, když byl Latzke povolán na frontu. Převzetím rozsáhlých fondů politické i justiční správy a některých velkostatků výrazně narostlo množství spravovaných archiválií, rozšířené pak v letech 1943 – 1945 o ohromné kvantum písemností z Ukrajiny, Běloruska a pobaltských zemí, evakuovaných Němci z obsazených území. Naštěstí byla značná část archiválií před postupující frontou vyvezena z Opavy a tak unikla zničení, které postihlo takřka celé město včetně sídla archivu.

Po osvobození Opavy v dubnu 1945 byla obnovena činnost zemského archivu a jeho pracovníci se museli vyrovnat nejen s obnovou archivní budovy, ale především s novým roztříděním archiválií a delimitací zavlčených fondů do SSSR, Polska a na Slovensko. V červenci 1945 byl jmenován ředitelem archivu opět dr. Leopold Peřich, jemuž přišel ještě téhož roku na pomoc brněnský archivář dr. Adolf Turek (1911-1998). Působnost archivu byla rozšířena na obvod expozitury Zemského národního výboru v Ostravě, tedy na celé české Slezsko a severovýchodní Moravu. Po územní reorganizaci se stal v roce 1949 Bývalý Zemský archiv v Opavě, jak se tehdy nazýval, archivem pro nově vytvořený Ostravský kraj. V roce 1954 bylo vydáno vládní nařízení o archivnictví, kterým byla vytvořena jednotná síť státních archivů v rámci resortu ministerstva vnitra. Opavský archiv se stal státním archivem metodicky řízeným archivní správou MV a jeho organizační vývoj již byl identický s ostatními oblastními archivy. V roce 1956 do něj byly začleněny zrušené oblastní archivy ministerstva zemědělství v Opavě a ve Frýdku, v roce 1960 se stal archivem pro celý Severomoravský kraj a převzal správu bývalého Státního archivu v Janovicích s pobočkou v Olomouci. K 1.7.1966 bylo zrušeno archivní oddělení KS MV v Ostravě, které od roku 1954 organizovalo archivní službu okresních národních výborů, a jeho úkoly napříště zajišťoval přímo archiv.

Do roku 1950 sídlil opavský archiv přechodně v budově Sobkova paláce naproti válkou poškozeného minoritského kláštera, poté se přestěhoval zpět do opraveného zemského domu na Sněmovní ulici, kde má archiv svou centrálu dodnes. Rok předtím významně posílili řady pracovníků původně středoškolsí učitelé dr. Stanislav Drkal (1919-1989) a dr. Bohumír Indra (1912-2003), kteří spolu s dr. Adolfem Turkem tvořili až do počátku 80. let odborný pilíř archivu. Když byl v květnu 1955 náhle zatčen a následně pro protistátní činnost na 10 let odsouzen ředitel Peřich, převzal jeho místo dr. Indra a v ředitelské funkci setrval až do odchodu do důchodu v roce 1978. Archiv se pod jeho vedením stal významným a respektovaným ústavem s rozsáhlou odbornou i publikační činností. V pětiletých intervalech byly vydávány sborníky a bibliografie historicko-vlastivědné literatury kraje. Založena byla také řada tištěných archivních inventářů. V Opavě na Sněmovní ulici bylo umístěno ředitelství, restaurátorská a fotografická dílna a I. oddělení spravující především fondy

politické a justiční správy, II. zemědělsko-lesnické oddělení sídlilo v minoritském klášteře. Písemnosti z oblasti bývalého Olomouckého kraje byly dislokovány v pobočkách v Olomouci a v Janovicích u Rýmařova. Novým archivním zákonem č. 97/1974 Sb. byl název archivu změněn na Státní oblastní archiv a ke stávajícím oddělením přibýlo III. podnikové oddělení, jehož pracovníci měli své kanceláře v minoritském klášteře. Po penzionování dr. Indry řídila archiv dosavadní pracovnice I. oddělení Dáša Seberová, kterou v prosinci 1985 vystřídal JUDr. Leopold Štebel.

V lednu 1984 došlo k náhlému zřícení části západního křídla zemského domu, přičemž byl postižen asi 1 bkm archiválií. Tato událost odstartovala více než jedno desetiletí trvající rekonstrukci centrály archivu a významně se podepsala spolu se společenskými změnami po listopadu 1989 na nové vnitřní organizaci archivu i rozmístění archiválií. V lednu 1990 převzal vedení archivu pracovník I. oddělení dr. Karel Müller a o rok později došlo k návratu k původnímu názvu ústavu – Zemský archiv v Opavě. Tuto změnu pak potvrdila novela archivního zákona č. 343/1992 Sb. V letech 1992 – 1995 byl postupně vyklizen minoritský klášter, který byl restituován církvi, a archiválie byly nově dislokovány v rekonstruované centrále, do níž byly navraceny fondy převezené provizorně do Olomouce, a v budově bývalé Osevy na Praskově ulici, pronajaté v roce 1993. Od roku 1999 má archiv navíc pronajaty k uložení archiválií také prostory zámku v Bílovci. Naopak zámek v Janovicích byl v souvislosti s výstavbou nové archivní budovy v Olomouci, dokončené v prosinci 1995, definitivně o šest let později opuštěn.

Zásadní organizační změnu prodělal archiv k 1.8.2002, kdy nabyl účinnosti zákon č. 320/2000 Sb. o zrušení okresních úřadů. Zemský archiv převzal k tomuto datu do své správy okresní archivy z území Moravskoslezského a Olomouckého kraje. Novou organizační strukturu celého českého archivnictví následně potvrdil zákon o archivnictví č. 499/2004 Sb. Zemský archiv v Opavě se nyní člení na šest oddělení včetně pobočky v Olomouci a deset státních okresních archivů.

Základní literatura:

Biografický slovník archivářů českých zemí. Praha 2000.

B. Indra: 70 let Státního archivu v Opavě. Sborník St. archivu v Opavě 1968-1971, Opava 1971, s. 75-96.

B. Indra: Státní archiv v Opavě 1945-1968. Sborník St. archivu v Opavě 1945-1968, Opava 1969, s. 34-43.

100 let Zemského archivu v Opavě. Sborník příspěvků. Opava 2002.

Pobočky

Bruntál	Olomouc
Frýdek Místek	Opava
Jeseník	Prostějov
Karviná	Přerov
Nový Jičín	Šumperk

Publikační činnost:

Sborník Státního oblastního archiv v Opavě 1971-1975. Opava 1976.

Sborník Státního oblastního archiv v Opavě 1975-1980. Opava 1982, 207 s.

Sborník Státního oblastního archiv v Opavě 1981-1985. Opava 1987, 143 s.

Opava. Sborník k dějinám města 1. Vychází od roku 2000, Sborník vydává archiv ve spolupráci s Maticí slezskou.

Opava. Sborník k dějinám města 4. Redakce Dan Gawrecki a Karel Müller
Opava 2004, 86 s.

Sborník Zemského archivu v Opavě 2019. Kolektiv autorů, ZA Opava 2019,
ISBN 978-80-87632-67-3

100 let Zemského archivu v Opavě. Sborník příspěvků přednesených v rámci 9.
konference archivářů ČR 23. – 25. května 2001 v Opavě. Uspořádal Karel Müller,
Opava 2002, 51 s., ISBN 80-238-8774-2